

Araştırma Makalesi

1990 Sonrası Ekonomik Krizlerin Karşılaştırmalı Bir Analizi: Türkiye Örneği¹

Dilek KUTLUAY ŞAHİN

*Sorumlu Yazar, Çankırı Karatekin Üniversitesi
dilekkutluay@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0118-4329*

Müslüme NARİN

*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
muslume.narin@hbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1476-2802*

Öz

Bu çalışmada 1994 ve 2000-2001 yıllarında Türkiye’de yaşanan krizler, 1997 yılında Güneydoğu Asya krizi, 1998 yılında Rusya krizi, 2011 yılında Euro bölgesi borç krizi, 2022 Rusya-Ukrayna savaşının yarattığı kriz gibi yaşanan bölgesel krizler ile ABD’de 2008 yılında ortaya çıkan ve bütün dünya ekonomisini etkileyen 2008 küresel krizinin ve 2020 Covid-19 küresel salgın süreci ile birlikte yaşanan krizin nedenleri, gelişim süreçleri ve ekonomi üzerine etkileri ele alınmıştır. Çalışmanın amacı, literatür taraması ve istatistiki veriler ışığında 1990 yılından sonra ulusal, bölgesel ve küresel düzeyde yaşanan ekonomik krizlerin ortaya çıkma nedenlerini ve Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. İstatistiksel veriler kullanılarak makroekonomik değişkenler üzerinde krizlerin etkilerinin karşılaştırmalı analizi yapılmıştır. Buna göre ulusal, bölgesel ve küresel kriz dönemlerinin tümünde ekonomik büyüme oranı önemli ölçüde düşmüştür. Kriz dönemlerinde enflasyonist bir eğilim olduğu da istatistiklerden anlaşılmaktadır. Dış ticaret göstergeleri incelendiğinde ise ekonomik krizin yaşandığı yılların ihracat üzerindeki etkisi iç şokların neden olduğu krizler ile dış şokların sebep olduğu krizler arasında farklılık göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Ekonomik krizler, ekonomik büyüme, finansal serbestleşme

JEL Sınıflandırma Kodları: E01, E24, E30

A Comparative Analysis of Economic Crisis After 1990: The Case of Türkiye²

Abstract

This study examines the national crises experienced in 1994 and 2000-2001, the Southeast Asian crisis in 1997, the Russian crisis in 1998, the Eurozone debt crisis in 2011, the economic crisis resulting from the 2022 Russia-Ukraine war, regional crises, and the causes, development processes and effects of the crisis experienced in the USA in 2008 and the global crisis that affected the entire world economy, as well as the 2020 Covid-19 pandemic process. The aim of the study is to reveal the reasons for the emergence of economic crises at national, regional and global levels after 1990 and their effects on the Turkish economy in the light of literature review and statistical data. A comparative analysis of the effects of crises on macroeconomic variables was conducted using statistical data. Accordingly, the economic growth rate decreased significantly in all national, regional and global crisis periods. It is also understood from the statistics that there is an inflationary tendency during crisis periods. When foreign trade indicators are examined, the impact of crisis periods on exports differs between crises originating from the country's economy and crises originating from external shocks.

Keywords: Economic crises, economic growth, financial liberalization

JEL Classification Codes: E01, E24, E30

¹ Bu çalışma 2011’de Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Politikası Bilim Dalı’nda Doç. Dr. Müslüme Narin danışmanlığında Dilek Kutluay tarafından tamamlanan “1980 Sonrası Ekonomik Krizlerin Karşılaştırmalı Bir Analizi: Türkiye Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Extended abstract is presented at the end of the article.

Geliş Tarihi (Received): 21.11.2024 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 15.03.2025

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Kutluay Şahin, D. ve Narin, M. (2025). 1990 sonrası ekonomik krizlerin karşılaştırmalı bir analizi: Türkiye örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(3), 861-888. doi: 10.18074/ckuiibfd.1589443

1. Giriş

Genel olarak kriz, bunalım, çöküntü, buhran ya da durgunluk terimlerine karşılık gelmektedir. Ekonomik kriz ise bir ülke ekonomisinin önemli ölçüde etkileyecek beklenmedik ve ani durumda ortaya çıkan kriz olarak ifade edilmektedir. Ekonomik krizlerde üretimde ani düşüşler, iflaslar, işsizlik oranlarında çok büyük artış, ücretlerin düşmesi, finansal piyasalarda dalgalanma ve daralma ortaya çıkmaktadır.

1980 sonrası serbest piyasa ekonomisi kuralları çerçevesinde Türkiye ekonomisinde önemli strateji değişikliğine gidilmiştir. Özellikle 1989'da sermaye hareketlerindeki serbestleşme ile ekonomi tamamen dışa açık duruma getirilmiştir. Küreselleşme sürecinin hız kazandığı 1990'lı yıllardan itibaren diğer ülkelerde yaşanan krizler, Türkiye ekonomisini de büyük ölçüde etkiler hale gelmiştir. 1990 yılından itibaren gerek küresel gerek bölgesel gerekse de ulusal düzeyde yaşanan birçok kriz ortaya çıkmıştır. 1994 ve 2000-2001 yıllarında yaşanan ulusal krizler, 1997 yılında Güneydoğu Asya krizi, 1998 yılında Rusya krizi, 2011 yılında Euro bölgesi borç krizi, 2022 yılında başlayan Rusya-Ukrayna savaşına bağlı ekonomik kriz gibi yaşanan bölgesel krizler ile 2008 yılında ABD'de ortaya çıkan ve tüm dünya ekonomisini etkisi altına alan küresel kriz ve yine 2020 yılında baş gösteren Covid-19 küresel salgın süreci Türkiye ekonomisini çok büyük ölçüde etkilemiştir.

Çalışmanın amacı, 1990 yılından sonra ulusal, bölgesel ya da küresel düzeyde yaşanan ekonomik krizlerin Türkiye ekonomisine etkilerini araştırmaktır. Bu amaçla çalışmada öncelikle ekonomik krizlerle ilgili teorik bir tanımlama yapılmıştır. Ardından Türkiye ekonomisini etkileyen krizler ulusal, bölgesel ve küresel krizler olarak gruplandırılmıştır. Bu gruplandırma kapsamında ulusal krizler 1994 krizi, 2000-2001 krizleri; bölgesel krizler 1997 Güneydoğu Asya krizi, 1998 Rusya krizi, 2011 Euro bölgesi borç krizi ve 2022 Rusya-Ukrayna savaşına bağlı kriz; küresel kriz olan 2008 krizi ve 2020 Covid-19 küresel salgın krizinin nedenleri, gelişim süreçleri ve ekonomi üzerine etkileri ele alınmıştır. Daha sonra çalışmada kriz dönemlerinin öncesi ve sonrasında önemli makroekonomik değişkenlerde ne gibi değişiklikler olduğu araştırılmıştır. Bu doğrultuda; büyüme hızı, işsizlik oranları, dış ticaret ve enflasyon gibi makroekonomik değişkenler seçilmiştir. Dünya Bankası'ndan alınan verilerin kullanıldığı çalışmada, ekonomik kriz dönemlerinde seçilen makroekonomik değişkenlerin seyri incelenmiştir. Bu kapsamda incelenen krizlerin seçilen makroekonomik değişkenler üzerindeki etkileri karşılaştırılmıştır.

2. Ekonomik Krizler ile İlgili Kavramsal Çerçeve

Türk Dil Kurumu (TDK) tarafından ekonomik kriz, bunalım başlığı altında "sermaye ve gelir kayıplarına yol açan ve iktisadi bütünlüğün her düzeyinde etkisi olan politik, ideolojik ve iktisadi tüm değerleri bozan bir rahatsızlık" (TDK, 2011, s. 66) olarak tanımlanmıştır. Krizlerin genel özellikleri öngörülemez olması, kişi ve organizasyonlar açısından bir tehdit oluşturması, uzun ya da kısa olması ve

bulaşıcılık olgusunun olmasıdır. Ekonomik krizler; üretimin hızlı şekilde daralması, iflaslar, işsizlik oranlarında ani yükselişler, ücretlerin gerilemesi, borsanın çökmesi, halkı ekonomik olarak yönlendiren faaliyetler gibi değişik biçimlerde meydana gelebilmektedirler (Aktan ve Şen, 2002, ss. 1-3).

Ekonomik krizleri Kibritçioğlu (2001, s. 1) reel sektör ve finansal krizler olarak sınıflandırmaktadır. Finansal ve ekonomik kriz aslında aynı anlamda değildir. Ekonomik kriz finansal krizin ekonominin reel kesimlerini etkilemesi, yani hane halklarını, şirketleri etkileyerek toplam üretim, yatırım, tüketim ve istihdamın olumsuz etkilenmesidir. Finansal krizleri Mishkin (2001, s. 2) finans piyasalarındaki fonların; ters seçim ile ahlaki tehlike sorunlarının yaşanması sebebi ile üretken yatırım olanaklarına etkin bir şekilde çevrilememesi şeklinde açıklamaktadır.

Ekonomik krizler; finansal ve reel sektörlerde talep daralması ya da arz fazlalığından kaynaklanabilir. Ekonomik krizlere sebep olan faktörler, her zaman iktisadi sebepler olmayabilir. Bir ülkede görülen doğal afetler, teknoloji ve ekoloji alanlarındaki hızlı değişimler de ekonomik krizlerin sebebi olarak kabul edilebilir. Bunun yanında globalleşme, bölgesel ve uluslararası iktisadi birleşmelerin önemli hale gelmesi, uluslararası ticarete serbestleşme ve liberal ekonomiye geçiş sürecinde bulunan ülkelerdeki pazar potansiyeli gibi değişimler de ekonomik krizlere sebep olabilmektedir. Ekonomide fiyatlar genel düzeyinde, üretim düzeyinde ve istihdam oranlarında ortaya çıkan ani dönemsel hareketler ve iktisadi dalgalanmalar da ekonomik krizlere sebep olan etkenlerdendir. Bununla birlikte iktisat politikası araçları ile ekonomik hayata vergi oranlarının arttırılması ve devalüasyon ile müdahaleler; teknolojik buluşlar, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve iklimdeki değişiklikler de ekonomik krizlere neden olmaktadır (Aktan ve Şen, 2002).

3. 1990 Sonrası Krizler ve Türkiye Ekonomisine Etkileri

1990 sonrası Türkiye ekonomisini etkileyen krizler üç alt başlık altında değerlendirilmiştir. İlk olarak ulusal krizler, ardından bölgesel krizler ve son olarak da küresel krizlerin Türkiye ekonomisi üzerinde yarattığı etkiler incelenmiştir.

3.1. Ulusal Krizler

1990 yılından günümüze kadar ülke içinde 1994 krizi ve 2000 Kasım-2001 Şubat krizleri yaşanmıştır. Bu krizlerin nedenleri ve etkileri alt başlıklarda yer almaktadır.

3.1.1. 1994 Krizinin Nedenleri ve Etkileri

1994 krizine neden olan temel faktör, bütçe açıklarıdır. Bütçe açıklarına yurt içi tasarruf yetersizliği neden olmuş ve finansal serbestleşme sürecinin sonucu olarak da bütçe açıkları sermaye hareketleriyle giderilmiştir. Dış açık ve bütçe açığı

varlığında sermaye hareketlerinin gerçekleşmesi, düşük kur yüksek faiz şeklinde geçici bir denge meydana getirmiştir. Faizlerin yüksek olması ve düşük kur politikası sermaye hareketi akını hızlandırırken; piyasadaki aktörlerin hayata geçirdiği politikaların güvenilirliğine dair şüpheleri finansal krizi tetiklemiştir. Bütçe açığı ile dış açığın birlikte görüldüğü literatürdeki adıyla İkiz Açık, 1994 yılında Türkiye’de gerçekleşen finansal krize sebep olmuştur (Işık vd., 2004, s. 51). 1988 sonrası enflasyonla mücadelenin önem kazanması ile döviz kurlarının yavaş yavaş artırılması araç olarak kullanılmış ve bu nedenle TL aşırı değerlendirilerek, 1994 ekonomik krizi yaşanmıştır (Ertuna, 2004, s. 7).

TL’nin aşırı değerlendirilmesi, kamu kesimi borçları, özel kesimin iç ve dış borçlara aşırı yüklenmesi, borç faizlerinin %400’leri aşması, enflasyon oranlarının %100’lere ulaşması gibi unsurlar yıllarca birikim oluşturmuş ve 1994 yılında sürdürülemez hale gelmiştir. Ekonomideki bu problemleri çözmek için 1994 yılında 5 Nisan Kararları alınmıştır (Ulusoy, 2010, s. 1791; Yılmaz, 2022). 5 Nisan Kararları; kamu giderlerinin azaltılması, ek vergi konularak kamu gelirlerinin artırılmasıdır. Alınan bu iki önlemin neticesinde konsolide bütçe açığının ve dolayısıyla kamu kesimi harcama gereğinin düşürülmesi, TL’nin ABD Dolar’ı karşısında değerlendirilmesinin engellenmesi, hazine borçlanmasını cazip hale getirebilmek amacıyla ilk başta fiyatlar genel düzeyinin oldukça üzerinde bir faiz oranıyla kıymetli evrakların satılmasını ve zamanla faiz oranının düşürülmesini kapsamaktadır (Tarı ve Koç, 2010, ss. 259-260).

1994 yılında devalüasyonların sonucunda TL ortalama %36,9 değer kaybetmiştir. Dış ticaret açığı önemli miktarda azalmış, cari açık ise 1994 yılında fazla vermiştir. Tüketim harcamaları GSMH’deki azalmadan daha fazla azalmış, yatırım harcamaları ise en büyük tepkiyi göstermiştir. 5 Nisan Kararları nedeniyle 1994 senesinde kamu yatırımlarında %34,8 azalma toplam yatırımlardaki azalmanın ana sebebini oluşturmuştur. 1993 senesinde tasarruf yatırım dengesi bir önceki seneye kıyasla yükselmiş, GSMH’nin %3,7’si olarak gerçekleşmiştir. Yatırım miktarının hızlı olarak yükselmesi ve kamu kesimi bütçe açığının artması 1993’teki cari işlemler açığının ana sebepleridir. 1993 senesinde net yabancı sermaye akışı cari işlemler açığından daha çok gerçekleşmiştir. Bu sermaye akımını daha kolay bir şekilde geri çevirme imkânı olan kısa vadeli sermaye hareketleri ve portföy yatırımları olarak gerçekleşmiştir. Krizi takip eden senede ise Türkiye’yi GSMH’nin %3,8’i oranında sermaye terk etmiştir. 1994 senesinde dış borç stoku 13,1 puan artarak GSMH’nin %50,1’ine yükselmiştir. Ayrıca dış borç servisinin cari işlem gelirlerine oranı 1994 ekonomik krizinde ciddi düzeyde farklılaşmamıştır. Bununla birlikte net faiz ödemeleri ise büyüyen yurt dışında yükselen faiz oranları ile dış borç stoku sebebiyle 1994 senesinde biraz artmıştır (Tiryaki, 2002, ss. 15-16).

3.1.2. 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizlerinin Nedenleri ve Etkileri

2000 yılı sonbaharında Türkiye’de cari işlemler açığı GSMH’nin yüzde dördünü aşmış, ihracat gelirleri azalmış, ancak dış borçlar ve ithalat giderleri artmıştır. Ayrıca bu dönemde yabancı sermaye girişinin sağlanamamış ve devalüasyon beklentileri artmıştır (Güloğlu, 2001, s. 6). Yabancı yatırımcıların plasmanlarını durdurmaya başlamaları ve kredileri kesmeleri ile neredeyse dört milyar 800 milyon ABD Doları değerindeki portföy yatırımının ülkeden ayrılması ile devalüasyon beklentisi içinde bulunan bankalar açık pozisyonlarını sonlandırmak amacıyla döviz bulma çabalarını yoğunlaştırmışlar, bu nedenle piyasada likidite sorunu ortaya çıkmıştır. Likidite ihtiyacı artmasına rağmen Merkez Bankası, IMF (International Monetary Fund - IMF- Uluslararası Para Fonu) programı kapsamında belirlenen minimum döviz rezervi seviyesini tutmak ve parasal tabanı net dış varlıklardaki artış kadar yükseltme amacıyla piyasaya likidite sağlamışlardır. Döviz talebinin artması faiz oranları artışı ile durdurulmaya çalışılmıştır (Güloğlu ve Altunoğlu, 2002, s. 25). Bu dönemde TL değerlenmeye devam ettiği için ithalattaki artış da devam etmiş ve ihracatın geri planda kalması ise krizi tetikleyen bir unsur olmuştur (Ulusoy, 2010, s. 1791).

Türkiye’de 2000 yılında Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası (World Bank)’nın desteği ile enflasyonu düşürme amacı doğrultusunda bir dezenflasyon programı uygulamaya konulmuştur. 2000 yılında hayata geçirilen Enflasyonu Düşürme Programı’nın temel kapsamı Aralık 1999’da IMF’ye sunulan Niyet Mektubu’nda hedef; para ve döviz kuru politikalarının yeniden belirlenmesi, özelleştirme, faiz dışı bütçe dengesinin fazla vermesi, sosyal güvenlik, tarım ve vergi konularında kanuni düzenlemelerin gerçekleştirilmesidir. Döviz kurlarının nominâl çapa şeklinde uygulanmasına karar verilmiş ve hazırlanan kur sepetinin (1 Dolar+0,77 Euro) 2000 yılının sonuna kadar beklenen enflasyon oranınca (%20 TEFİ’ye göre) yükseltilmesi hedeflenmiştir. Bunun yanında kurlardaki değişimin çapraz kurlardaki hareketliliğe göz önünde bulundurularak, aylık bazda kurun sabit tutulması hedeflenmiş ve 2001 yılının Haziran ayında ise aşamalı bir biçimde kurun dalgalanmaya bırakılması planlanmıştır. Para politikasında ise Merkez Bankası’nın net iç varlıklarına sınırlama getirilmiş, net iç varlıkların sınırı 1 katrilyon TL’den fazla belirlenmiş, net iç varlıkların döviz girişi kadar yükseltilmesi planlanmıştır. Ancak merkez bankasının para basımı sınırlanarak, merkez bankasının para kurulu gibi faaliyette bulunması amaçlanmıştır. Programın son ayağı ise; özelleştirme programları ile yapısal reformlardır (Güloğlu ve Altunoğlu, 2002, ss. 22-23).

2000 yılında yürürlüğe konulan programda kur çapası politikası kullanılmış, bunun yanında ücret çapası kur çapasını desteklemekte kullanılmıştır. Kur çapası uygulamasında fiyatlar genel düzeyinin düşmesi geciktiği için TL aşırı değerlenerek, 2001 yılındaki krize ortam hazırlamıştır. 2001 kriziyle birlikte kur çapasından vazgeçilerek kurların belirlenmesi piyasa mekanizmasına bırakılmış, dolayısıyla serbest kur rejimine geçilmiştir. 2000 yılındaki istikrar programında

döviz kuru çapasının kullanılmasıyla Euro karşısında TL değerlenmiş, 2001 senesinde ise ekonomik kriz meydana gelmiştir (Ertuna, 2004, ss. 7-8). Bu dönemde banka ve finansal kurumlar geçmiş yıldaki kriz nedeniyle büyük ölçüde olumsuz etkilenerek, birçok banka iflasını açıklamıştır (Ulusoy, 2010, s. 1791).

2000 Kasım krizinde dövize akın yabancılarla sınırlı kalmasına rağmen 2001 Şubat ekonomik krizinde özellikle bankalar ve yerliler dövize akın etmişlerdir. TCMB, 21 Şubat gecesi döviz kurunun dalgalanmaya bırakıldığını duyurdu. Döviz kurundaki artış on gün içinde %40'a ulaşarak 19 Şubat günü bir ABD Dolar'ının piyasa satış kuru 686.500 iken, 23 Şubat günü 920.000, 28 Şubat günü 960.000 olmuştur. Öncesinde çok yüksek olan finansal baskı endeksi Kasım krizinde daha da yükselmiş ve 2000 yılının Kasım ayında darbe alan enflasyonu düşürme programının sonuna gelinmiştir. Dövize olan talep faizlerin çok yükselmesi ile engellenemediği için Şubat ekonomik krizi bir döviz krizidir (Uygur, 2001, s. 23). 2001 Şubat ayında hazine ihalesi öncesinde yaşanan olumsuz durumlar sebebi ile hayata geçirilen 2000 Enflasyonu Düşürme Programı'na halkın inancı azalmış ve kasım ayından sonra mali zayıflığın artmasının da neticesinde direkt TL'ye karşı ciddi bir atak olmuş; ekonomideki likidite sorunu özellikle de kamu bankalarının yüksek günlük likidite gereksinimleri sebebiyle ile ödemeler sisteminin tıkanmasına neden olmuştur (Tarı ve Koç, 2010, s. 262).

2001 Şubat ayında Türkiye'deki mali kriz, kamu sektöründen başlayarak mali sektöre yayılmış ve reel sektör üzerinde ciddi sorunlar meydana gelmiştir. 2001 yılının Mayıs ayında krizin etkilerinin ortadan kaldırılması ve ekonomide düzenin tekrar oluşturulması hedefi doğrultusunda Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulamaya konulmuştur. Bu programın gayesi; dalgalı kur sistemi içinde enflasyonu düşürme çabasının ciddiyetle devam ettirilmesi, başta Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) ve kamu bünyesindeki bankalar olmak üzere bankacılık sektörünün kapsamlı ve hızlı şekilde yeniden yapılandırılarak bankacılık kesimi ile reel sektör arasında kuvvetli ilişkiler kurulması, kamunun finansman dengesinin güçlü hale getirilmesi, enflasyon hedefleri ile paralel bir gelirler politikasının sürdürülmesi ve bunların tamamının esnek, şeffaf ve etkin bir şekilde hayata geçirilmesini sağlayacak yapısal öğelerin, yasal düzenlemelerin meydana getirilmesidir (Erdönmez, 2003, s. 38; Tarı ve Koç, 2010, ss. 262-263). Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın amaçları arasında; bankacılık sektörü, disiplinli maliye politikaları öncelikli olmak üzere finansal sektörün mali durumunun iyileştirilmesi, ekonomideki bütün birimlerin şeffaf, etkin ve esnek çalışma şartlarının meydana getirilmesi bulunmaktadır (Yolsal, 2010, ss. 79-80). 2001 Şubat ayında Türkiye'deki mali kriz kamu sektöründen başlayarak; reel ve mali sektörde derin etkileri olmuş; krizden bütün firmalar etkilenmekle birlikte özellikle küçük ölçekli işletmeler ve mikro kuruluşlar büyük ölçekli işletmelerden daha derinden ve daha önce etkilenmiştir. Birçok firma öz sermayesinin tamamını kaybetme riski ile yüz yüze gelmiş; gıda, medya, tüketici malları, içecek,

elektronik, otomotiv ve telekom ve perakendecilik sektörleri ekonomik krizden daha çok etkilenmişlerdir (Erdönmez, 2003, s. 39).

3.2. Bölgesel Krizler

Bölgesel düzeyde yaşanan krizler de Türkiye ekonomisini büyük ölçüde sarsmıştır. Küreselleşmenin ivme kazandığı 1990 sonrası oluşan bölgesel krizler, ticari ilişkilerin de etkisiyle birçok ülkeyi olduğu kadar, Türkiye'yi de etkilemiştir. Bölgesel düzeyde gerçekleşen 1997 Güneydoğu Asya krizi, 1998 Rusya krizi, 2011 Euro bölgesi borç krizi ve 2022 yılında başlayan Rusya-Ukrayna savaşından sonra Türkiye'deki makroekonomik göstergelerde önemli değişimler ortaya çıkmıştır.

3.2.1. 1997 Güneydoğu Asya Krizinin Nedenleri ve Etkileri

1997 Güneydoğu Asya krizinin nedenleri arasında; finansal piyasaların erken liberalizasyonu, uluslararası spekülasyon sermaye hareketlerinin kolay hale gelmesi, doğru olmayan ekonomi politikaları ve hükümetler ya da özel sektörün aşırı borçlanması bulunmaktadır. Özellikle de borç yapıları ve borçların vadelerinden kaynaklı ortaya çıkan problemler olmak üzere, ülkelerin bazılarında var olan döviz rezervinin düşük olması, cari açıkların yüksekliği, yanlış uygulanan döviz kuru politikası gibi unsurlar da bu krizin nedenleri arasında sayılabilmektedir (Aydın ve Erdoğan, 2007-2008, s. 87; Federal Reserve, 2013a).

1990'lı yılların başlarında gelişmekte olan piyasa ekonomilerine sermaye gelmeye başlamıştır. Doğu Asya ülkeleri bu dönemde ciddi miktarlarda doğrudan sermaye yatırımı çekmişlerdir. Kısa vadeli sermaye girişleri bölge ülkelerine düşük seviyelerde gerçekleşmiştir (Kaminsky ve Reinhart, 1998, s. 447). Güneydoğu Asya ekonomik krizinin temelinde yurt içindeki makroekonomik sorunların, bankacılık sistemindeki sorunlar olsa bile özellikle riskleri doğru bir şekilde hesaplayamayan yerel olmayan yatırımcıların sermaye çıkışından ciddi düzeyde sorumlu olmasının, finansal düzensizliğin ekonomik krize dönüşmesinde çok önemli rolü olduğu görülmektedir (Şimşek, 2008, s. 186). 1997'nin ortalarından itibaren Güneydoğu Asya ülkelerinde meydana gelen kriz ilk olarak bir finans kriz biçiminde yaşanmış ve bölge ekonomilerine uluslararası fon akımlarının ani bir şekilde yön değiştirmesiyle yaşanmıştır. İlk önce Tayland, daha sonra ise Malezya, Endonezya, Güney Kore, Japonya ve Filipinler'e sıçrayarak dünya finans ve mal piyasalarındaki dengeyi negatif etkilemiştir (Tarı ve Koç, 2010, ss. 260-261).

1997 yılında yaşanan ekonomik krizden 10 yıl önce GSMH'deki artışları ortalama olarak neredeyse %8 olan Güneydoğu Asya ülkelerindeki bu ilerlemeler çok önemli olarak değerlendirilmekte ve bu ülkeler Asya Kaplanları olarak adlandırılmaktadır. 1997 senesinin başlarında, makroekonomi açısından, uluslararası düzeyde yaşanan ekonomik ilişkiler dışında bölge ülkelerinde bir sorun olmayıp; ekonomik büyüme oranları her zaman pozitif, fiyatlar genel düzeyi %10'dan düşük düzeyde seyretmiştir. Güneydoğu Asya ülkeleri içinde Filipinler hariç kamu dengesi fazlası

gerçekleşmiştir. 1996 yılı sonunda Güney Doğu Asya ekonomilerinin cari açıkları Endonezya hariç, GSMH'lerinin %4'ünden fazladır. Bu oran Tayland'da neredeyse %8'e ulaşmıştır. Gayrimenkul ve hisse senedi piyasalarındaki balon patlamış; sıcak para ülkeden çıkmış, bunun neticesinde de merkez bankasındaki ABD Dolar rezervi tükenmiştir. Hükümet ulusal para Baht'ın faizlerini artırarak ekonomik krizle mücadele etmeye çalışmış, ancak başarılı olamamıştır. Ayrıca yurt dışından temin edilen kısa vadeli kredilerin hızlı bir şekilde geri istenmesi nedeniyle bankacılık kesimi de bozulmuştur. Faizlerin yükselmesi ile de daha fazla nakit açığı oluşmuştur. Bu gelişmeler neticesinde Tayland hükümeti 02 Temmuz 1997 tarihinde, devalüasyon ilan etmiştir. Bu nedenle ABD Dolar'ına karşı Baht'ın değeri bir günde %18 değer kaybetmiştir (Akalin ve Uçak, 2007, ss. 259-260). Malezya, Endonezya ve Güney Kore'de de piyasalar güven kaybına uğrayarak, ekonomik ve mali çöküş yaşamışlardır (Krugman, 2001, s. 104).

3.2.2. 1998 Rusya Krizinin Nedenleri ve Etkileri

Ekonomik kriz Rusya'nın kamu kesimine ait borçları ödeyemeyeceğini açıklaması ile 1998 yılında ortaya çıkmıştır. ABD (Amerika Birleşik Devletleri) finans kurumları, portföylerinde Rusya'nın mali varlıklarını fazla bulundurdıkları için kriz yaygınlaşarak, Türkiye'yi de etkisi altına almıştır (Özatay, 2010, s. 65). 1998 Rusya krizinin nedenleri; borç stoklarının artması, 1991 yılında piyasa ekonomisine geçiş sürecinde meydana gelen sorunların çözülmemesi, bütçe açıkları, enflasyonun yüksek olması, uygulanan döviz kuru politikası, 1997 yılındaki spekülasyon sermaye çıkışıdır (Aydın ve Erdoğan, 2007-2008, s. 88; Coyle, 2022).

Bu süreçte Rusya yabancıları Ruble cinsinden varlık tutmaya ve sabit döviz kurunu desteklemeye teşvik etmek amacıyla faiz oranlarını %150'ye çıkarmıştır. Ancak 1998 Temmuz ayı itibarıyla faizleri artırma politikası Rusya'ya olan güveni daha da azaltarak, parasının değerini düşürmüştür. 1998 Ağustos ayı başlarında iç borcun temerrüde düşmesi ve Ruble'nin devalüe edilmesi endişesiyle Rusya'nın hisse senedi, tahvil ve döviz piyasaları çok ciddi baskı altına girmiştir. Fiyatlardaki sert düşüş borsa işlemlerine ara verilmesine yol açmıştır. 17 Ağustos 1998'de Rus hükümeti, Ruble'nin sabit döviz kurunda devalüasyona gidildiğini, iç borçlarda temerrüde düştüğünü ve ticari bankaların yabancı alacaklılara yaptığı ödemelerin 90 gün süreyle askıya alındığını duyurmuştur. Ancak iki hafta sonra Rusya Merkez Bankası sabit döviz kurunu sürdürme çabalarından vazgeçmiş ve Ruble'nin serbestçe dalgalanmasına izin vermiştir. Bu süreçte yaklaşık üç hafta içinde para birimi değerinin yaklaşık üçte ikisini kaybetmiştir (Coyle, 2022).

Rusya'daki bu gelişmelerin hem yurt içinde hem de yurt dışında önemli gelişmeleri olmuştur. Döviz krizine bağlı olarak Rusya ekonomisinde 1998 yılında %5,3 oranında daralma yaşanmış, kişi başına düşen gelir 1991 yılından o tarihe kadar en düşük düzeye düşmüş, enflasyon %84'e çıkmış, reel ücretlerde önemli düşüşler gerçekleşmiştir (Coyle, 2022).

18 Ağustos 1998’de Rusya’nın önceden satmış olduğu devlet tahvilleri ile ilgili sorumluluklarını yerine getirmeyeceğini uluslararası piyasalara ilan etmesi ile Türkiye’nin de içinde yer aldığı birçok ülke negatif etkilenmiştir. Ekonomik krizin kaynak ülkesi ile kriz bulaşan ülkelerin aynı uluslararası mali yatırımcılardan borç alması krizlerin bulaşıcılık olgusunun temelini oluşturmaktadır. Rusya krizinden Türkiye vb. ülkelerin etkilenmesinin önde gelen sebeplerinden biri de ortak borç veren kurumun finansal altyapısının bozulmasıdır. Rusya krizi ve bu krizin ABD’deki bir finans kuruluşunu olumsuz etkilemesi neticesinde uluslararası mali yatırımcıların risk almak için cesaretleri kırılmış; Türkiye vb. ülkelerin mali varlıklarını elden çıkarmalarıyla elde ettikleri ulusal paralarını ABD Dolar’ına çevirmeleri ile bu ülkelere net sermaye çıkışı yaşanmıştır. Türkiye’ye 1997 yılında GSYİH’nin yaklaşık %4’ü kadar net sermaye girmiş, 1998 senesinde ise GSYİH’nin %0,4’ü kadar sermaye çıkışı olmuştur (Özatay, 2010, ss. 133-134).

3.2.3. 2011 Euro Bölgesi Borç Krizinin Nedenleri ve Etkileri

Euro bölgesi borç krizi, Avrupa borç krizi ya da Avrupa egemen borç krizi olarak da anılmaktadır. Bu kriz, 2008 senesinde ABD’de meydana gelen global finansal krizin Avrupa ülkelerine yayılmasıyla meydana gelmiştir. Kriz, Avrupa Birliği (AB)’nde 2009 yılının sonlarından 2010 yılının ortalarına kadar süren çok yıllık bir borç krizi olmuştur. Bu kriz Avrupa ülkelerinde ve özellikle de Yunanistan’da borç krizi şeklinde yaşanmış ve önemli makroekonomik sonuçlar ortaya çıkarmıştır (Çakaş, 2019, s. 73; Eser ve Ela, 2015, s. 224).

Bu dönemde AB ülkelerinden Yunanistan, Portekiz, İrlanda, İspanya ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nin hükümetleri Avrupa Merkez Bankası (European Central Bank – ECB) ve IMF gibi kuruluşların desteği olmadan borçlarını ödeyememişlerdir. Krizin arkasında, kamu borçları ve bütçe açıklarının artması olsa da daha çok mevcut yapısal sorunların olduğu ileri sürülmektedir (Şanlıoğlu, 2016, s. 100).

Euro bölgesi borç krizinin temel nedeni, önemli bütçe açıkları olan ve yabancı krediye ihtiyaç duyan ülkelere yabancı sermaye girişinin aniden durması ve ödemeler dengesinde büyük dengesizliklerin oluşmasıdır. Ortaya çıkan bu krizle birlikte, ülkeler ortak para birimi olan Euro’ya sahip olmaları nedeniyle devalüasyona gidememişlerdir. Bu durum krizin etkisini daha da artırmıştır. Borç krizi yaşayan bu Euro Bölgesi ülkelerinin borç birikiminin bir kısmı Euro’yu kabul etmelerinden öncesine dayanmıştır. ECB, Kuzey Euro bölgesi ülkelerindeki yatırımcıları Güney Euro bölgesi ülkelere borç vermeye teşvik eden bir faiz oranı politikası izlemiştir. Öte yandan Güney Euro bölgesi ülkeleri de faiz oranlarının düşük olması nedeniyle borç almaya teşvik edilmiştir. Euro bölgesi ülkeleri arasındaki mali politika koordinasyonunun eksikliği, Euro bölgesinde dengesiz sermaye akışına neden olmuştur. Bu duruma ülkeler arasındaki finansal düzenleyicilerin uyumsuzluğu, bankalara kurtarma paketi sağlama konusunda

güvenilir taahhütlerin verilememesi ile birleşince bankalar riskli finansal işlemlere teşvik edilmiştir (Frieden ve Walter, 2017, s. 371; Copelovitch vd., 2016, s. 812).

Ortaya çıkan krizin nedenleri ülkeden ülkeye farklılık göstermiştir. Birkaç ülkede gayrimenkul balonundan kaynaklanan özel borçlar, bankacılık sistemini krizden çıkarma paketleri ve balon sonrası büyüme hızı yavaşlayan ekonomilere hükümetlerin tavırları, borcun artmasına neden olmuştur (Feaster vd., 2011). Bu kriz 2009 yılının sonlarında Yunanistan'ın bütçe açıklarının düşünülenden çok daha yüksek olduğunu açıklamasının ardından patlak vermiştir. Bunun ardından 2010 senesinin başlarında Yunanistan ekonomik yardım çağrısında bulunmuş, Mayıs 2010 döneminde AB'den ve IMF'den kurtarma paketi almıştır. AB ülkeleri 2010 senesinin başlarında Avrupa Finansal İstikrar Fonu (European Financial Stability Facility – EFSF) ve 2010 yılı sonlarında Avrupa İstikrar Mekanizması (European Stability Mechanism – ESM) gibi birçok finansal destek önlemi uygulanmıştır. Bunların yanı sıra ECB, Avrupa bankaları içindeki para trafiğini devam ettirmek amacıyla faiz oranlarını azaltarak, düşük faizli kredi imkânı sunmuştur. Eylül 2012 tarihinde ECB, ESM ile EFSF'den devlet kurtarma programına dâhil bütün Euro bölgesi ülkelerine sınırsız destek sağlayarak, finansal piyasaları sakinleştirmiştir. İrlanda ve Portekiz de sırasıyla Kasım 2010 ve Mayıs 2011'de AB ve IMF'den kurtarma paketleri almışlardır. Mart 2012 döneminde Yunanistan ikinci kurtarma paketini sağlamıştır. Aynı şekilde Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve İspanya'da 2012 Haziran ayında kurtarma paketlerini almışlardır. Bu kurtarma paketlerinin ardından İrlanda ve Portekiz Temmuz 2014'te kurtarma paketinden tamamen, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ise aynı dönemde kısmen çıkmıştır. İspanya resmi olarak kurtarma paketi almamıştır (Copelovitch vd., 2016, s. 816). Yaşanan kriz yüzünden Yunanistan ve İspanya'daki işsizlik oranları %27 düzeylerine ulaşmış, işgücü piyasası ve dolayısıyla ekonomileri büyük ölçüde olumsuzluk yaşamıştır (CBS, 2013). Ayrıca yaşanan bu kriz yalnızca Euro bölgesini değil, tüm Avrupa ülkelerini etkilemiştir.

3.2.4. Rusya-Ukrayna Savaşı

24 Şubat 2022 tarihinde başlayan ve halen devam eden Rusya-Ukrayna Savaşı, tüm dünya ekonomilerini derinden etkilemiş ve etkilemeye de devam etmektedir. Bu konuda Dünya Bankası ve IMF savaşın ve yaptırımların küresel ekonomi üzerindeki etkilerinin ağırlaşması konusunda uyarılarda bulunmuştur. Birçok ülkede bu savaşa bağlı olarak ortaya çıkan kriz, yüksek fiyat baskılarının olduğu ortamda, enflasyon ve üretim faaliyetleri üzerinde olumsuz şok etkisi yaratmıştır. Bu krizden çıkabilmek için para ve maliye politikasının etkin bir şekilde uygulanması gerektiği belirtilmektedir. Özellikle Covid-19 küresel salgın krizinden çıkarken başlayan savaş, küresel ekonomi üzerinde daha derin etkiler ortaya çıkarmıştır (Georgieva, 2022).

Bütün dünyayı etkileyen Covid-19 küresel salgını, tüm dünyanın üretim ve ulaşım hatlarını önemli ölçüde baltaladığı sürecin ardından, 2022 yılı, küresel ekonomi için

toparlanma yılı olarak öngörülmüştür. Ancak Rusya'nın 2022 yılı başlarında Ukrayna'ya yönelik saldırısı ile başlayan savaş, enerji hatları ve gıda güvenliğini tehdit eder hale gelmiştir. Savaştan önce Rusya doğal gaz ve petrolde, Ukrayna ise tahıl ve ayçiçeği yağında önemli üretici ihracatçı ülke olmuşlardır. Savaşın başlamasıyla birlikte Ukrayna'da tarımsal üretim daralmış, özellikle Rusya'nın Karadeniz limanlarını kontrol altına almasıyla birlikte Ukrayna buğday ihracatında önemli aksamalar yaşamıştır. Bu gelişmelerle birlikte küresel ticareti yapılan emtiaların fiyatlarında da büyük artışlar meydana gelmiştir. Dünyanın birçok ülkesinde hükümetler, tüketicileri ve firmaları destekleyerek, savaşın etkilerini hafifletmeye çalışmıştır. Ancak bu savaş, 2008 küresel finansal krizin ve Covid-19 küresel salgınından kalan borçların daha da artmasına neden olmuştur. Gelişmiş Batılı ülkelerde enflasyon çok yükselmiş, hatta bazı ülkelerde çift haneli rakamlara ulaşmıştır. Bu ülkelerde merkez bankaları fiyat artışlarını kontrol altına almak ve talebi kırmak amacıyla faiz oranlarını artırmışlardır (TRT, 2023).

Rusya-Ukrayna savaşının devam ettiği dönemde ABD'de banka iflasları görülmüştür. 10 Mart 2023 tarihinde Silikon Vadisi Bankası (FDIC, 2023), 12 Mart 2023 tarihinde ise Signature Bankası iflaslarını açıklayarak, kapatılmışlardır (Akbulak, 2024; Akbulak, 2023). Öte yandan savaş yüzünden Rusya ile Batı ülkeleri arasında yaşanan gerginlik, Covid-19 küresel salgın sürecinin neden olduğu enerji krizini daha çok artırmıştır. Özellikle enerji arz güvenliğini sağlamaya çalışan AB, enerjide kaynak çeşitliliğine gidilmesi ve Rusya'ya bağımlılığını azaltma yönünde çalışmalar yapmaya başlamıştır. Savaş yüzünden AB ülkeleri Rusya'ya yaptırım uygulamaya başlamış, Rusya da misilleme olarak doğal gaz akışını önemli ölçüde azaltmıştır. Doğal gaz tedarik hacmi daralan AB ülkelerinde enerji maliyetleri yükselmiş, 2022 yılından itibaren doğal gaz ve elektrik fiyatları büyük ölçüde yükselmiştir. Savaş yüzünden gıda güvenliği konusunda birçok ülke etkilenmiş, özellikle Ortadoğu ve Afrika'daki fakir ülkeler çok daha fazla etkilenmiştir (TRT, 2023).

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD)'nin 2024 ilk raporunda dünyadaki son ekonomik görünüm aşağıda özetlenmiştir: Rusya-Ukrayna'da halen devam eden savaş ve Orta Doğu'da ortaya çıkan çatışmalar yüzünden meydana gelen olumsuzluklara karşın küresel ekonomik büyüme yaklaşık yıllık %3 civarında seyretmiştir. Bu küresel büyüme oranı Covid-19 küresel salgın sürecinden önceki büyüme oranları ile aynı düzeyde olmuştur. ABD ile Çin ve Hindistan gibi bazı yükselen piyasa ekonomilerinde büyüme oranları daha yüksek seyrederken, AB'de, bazı düşük gelirli ülkelerde büyüme oranları düşük düzeyde kalmıştır. Özellikle Euro bölgesinde büyüme oranları 2023 yılında oldukça düşmüştür. OECD ülkelerinde işsizlik oranları ve enflasyon oranları oldukça yüksek olmuştur (OECD, 2024).

Özetlemek gerekirse Rusya-Ukrayna savaşının başlamasıyla birlikte, emtia fiyatları artmış, enerji fiyatları özellikle doğal gaz ve petrol fiyatları yükselişe geçmiş, gıda

krizi tehdidi yaşanmış, piyasalarda önemli dalgalanmalar oluşmuş, özellikle Moskova Borsası önemli ölçüde değer kaybederek günü tamamlamış ve daha sonra tamamen kapatılmış, batılı firmalar Rusya'dan çekilmiş ve küresel büyüme yavaşlamış, kalıcı bir şekilde yüksek enflasyon meydana gelmiş, göreceli olarak faiz oranları artmış, hane halkı gelirleri düşmüş, hane halklarının borçlanmaları artmış ve şirketler finansal zorluklar yaşar hale gelmiştir (OECD, 2024).

Türkiye'nin hem Rusya ile hem de Ukrayna ile yoğun bir ticari ilişkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla yaşanan bu savaş yüzünden Türkiye ekonomisi de büyük ölçüde etkilenmiştir. Olası etkiler (Bağış, 2022, ss. 53-60) tek tek açıklanmıştır. Türkiye'nin Ukrayna ile ilişkilerinde havacılık sektörü ve savunma sanayine yönelik ihracatı, tahıl ithalatı, Türkiye'ye yönelik turizm faaliyetleri bulunmaktadır. Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerinde ise savunma sanayinde S-400 füze sistemleri, enerjide doğal gaz ithalatı ve nükleer enerji yatırımında iş birliği, Türkiye'ye yönelik turizm faaliyetleri, yaş sebze ve meyve ticareti sayılabilir. Rusya-Ukrayna savaşının çıkmasıyla birlikte bu ilişkilerde aksamalar oluşmuştur. Dolayısıyla yaşanan savaş süreci hem Türkiye ekonomisini hem de küresel ekonomiyi büyük ölçüde etkilemiştir.

3.3. Küresel Krizler

Yüzyıllar boyunca krizler hem gelişmiş hem de gelişmekte olan piyasaları etkilemiştir. 2007 yılından önceki otuz yıl içerisinde krizlerin birçoğu gelişmekte olan piyasalarda meydana yaşanmıştır. O yıllarda gelişen piyasa ekonomilerinde yaşanan krizler arasında 1970'li yılların sonu 1980'li yılların başındaki Latin Amerika krizleri, 1995 yılındaki Meksika krizi ve 1990'lı yılların ortasından sonuna kadar yaşanan Doğu Asya krizleri yer almaktadır. 2007 yılı sonlarında ABD'de yaşanan mortgage kredi kriziyle başlayıp diğer gelişmiş ülkelere yayılan finansal kriz, krizlerin her türden ülkeyi etkileyebileceğini göstermektedir (Claessens ve Kose, 2013, s. 27).

Bu finansal kriz, 1929 menkul kıymetler borsası çöküşünden sonra yaşanan en kötü ekonomik felaket durumundadır. 2007 yılında yüksek faizli ipotek kredileri kriziyle başlamış ve 2008 yılı Eylül ayında yatırım bankası Lehman Brothers'ın başarısızlığıyla küresel bir bankacılık krizine dönüşmüştür. Büyük kurtarma paketleri, alınan diğer önlemler ve zararın yayılmasını sınırlamak için yapılan girişimler başarısız olmuş ve küresel ekonomi resesyona girmiştir (Kenton, 2024).

Küresel ekonomide meydana gelen bir başka kriz ise Covid-19 küresel salgın süreci sonrası yaşanan ekonomik çöküş sürecidir. 2020 yılı başlarında ortaya çıkan Covid-19 küresel salgın süreci de küresel ekonomiyi büyük ölçüde etkilemiştir.

3.3.1. 2008 Küresel Krizin Nedenleri ve Etkileri

2008 küresel krizi, bir finansal kriz olarak ABD’de konut piyasasının çöküşüyle başlamış ve küresel finansal piyasalarda ciddi likidite daralmasına sebep olmuştur. Uluslararası finans sistemini önemli ölçüde etkileyen bu kriz, birçok ticari banka ve büyük yatırımcının, kredi birliklerinin, ipotek kredisi verenlerin ve sigorta şirketlerinin olumsuz etkilenmesine sebep olmuştur. Büyük Buhran’dan (1929-1939) günümüze kadar ki en büyük ekonomik kriz olup, büyük durgunluğu (2007-09) hızlandırmıştır (Duignan, 2024). İktisatçılar arasında çokça tartışılmasına rağmen, 2008 finansal krizinin nedenlerine yönelik ortak görüş birliğine varılan noktalar bulunmaktadır. Bunlar aşağıda sıralanmıştır (Duignan, 2024; Çakman, 2009, ss. 31-35):

Birincisi ABD Merkez Bankası, Federal Rezerv (FED), 2001 yılından itibaren başlayan durgunluğu öngörerek federal fon faiz oranını Mayıs 2000 ile Aralık 2001 arasında 11 kez düşürerek %6,5’ten %1,75’e indirmiştir. Bu ciddi orandaki azalış, bankaların tüketici kredisini daha düşük bir faiz oranıyla düşük riskli müşterilerine vermelerine neden olmuş ve böylece daha düşük faiz oranıyla bankaları borç vermeye teşvik etmiştir. Yüksek riskli müşterilere ise biraz daha yüksek faiz oranıyla krediler verilmiştir. Dolayısıyla tüketiciler beyaz eşya, otomobil, dayanıklı tüketim malları satın almak için düşük faizli krediden yararlanmışlardır. Ayrıca 1990’ların sonlarında bir konut balonu yaratılmıştır. Diğer bir ifadeyle aşırı spekülasyon nedeniyle konut fiyatları çok büyük ölçüde artış göstermiştir.

İkincisi, 1980’li yıllarda başlayan bankacılık kanunlarındaki değişiklikler sebebiyle bankalar, müşterilerine yüksek faizli büyük ödemeler ya da ayarlanabilir faiz oranlarıyla yapılandırılmış ipotek kredileri vermişlerdir. Konut fiyatları yükselmeye devam ederken, eşik altı (subprime) kredi verilen müşteriler sağladıkları ek finansmanla kendilerini yüksek ipotek ödemelerine karşı korumuşlardır. Borcunu ödeyememe (temerrüt) durumunda bankalar konutu geri alabilmekte ve verilen kredi tutarından daha yüksek bir fiyata satabilmektedir. Dolayısıyla eşik altı krediler birçok banka için kazançlı bir yatırım haline gelmiştir. Bu süreçte bu bankalar, eşik altı kredi alanların, kredi notu zayıf ya da varlıkları az olan müşterilerinin aldıkları bu krediyi geri ödeyemeyeceklerini bilmelerine rağmen, onları yanıltarak yüksek faizli kredileri pazarlamışlardır. Böylece tüm konut kredileri içinde eşik altı kredilerin payı 1990’ların sonlarından 2007 yılına kadar artarak %15’e çıkmıştır.

2003’te eşik altı kredileri, toplam ipotek kredilerinin %1’i civarındayken 2006 yılının sonunda %15’ler seviyesine çıkmıştır. Devlet teşviki, bankacıların kredi verirken seçici olmamaları ve bunun yanında spekülatif tavırlarda bulunan yatırımcıların da bu yaşananlarda ciddi bir payı bulunmaktadır. 25–30 yıl vadeli olan ipotekli kredilerin faizi ilk iki yıl düşük olup, sonraki yıllarda artmaktadır. 2002 ve 2003’te faizlerin çok düşük seviyelerde olması kredi talebini artırmış, 2006

yılından itibaren ise faizlerin yükselmeye başlamasıyla krizinin ilk sinyalleri görülmüştür (Özsoylu, 2010, s. 44).

Üçüncüsü, bankaların yüksek faizli ipotek ile diğer daha az riskli tüketici kredilerini toplayıp, bunları sermaye piyasalarında sattığı yaygın menkul kıymetleştirme uygulamasıdır. Temel olarak ipoteklerden oluşan tahviller, alıcılarına temel kredilerin faiz ve anapara ödemelerinden pay alma hakkını veren ipoteye dayalı menkul kıymetler olarak bilinmeye başlamıştır. Eşik altı ipoteklerin, ipoteye dayalı menkul kıymetler olarak satılması, bankaların likiditelerini artırmaları ve riskli kredilerle karşı karşıya kalmalarını azaltmaları açısından doğru bir yöntem olarak görülmüştür. Ancak bu menkul kıymetleri satın almak, bankaların ve yatırımcıların portföylerini çeşitlendirmeleri ve para kazanmaları için doğru bir yöntem olarak değerlendirilmiştir. 2000'li yılların başında konut fiyatları hızla artmaya devam ederken, ipoteye dayalı menkul kıymetler oldukça popüler hale gelmiş ve sermaye piyasalarındaki fiyatları da bununla birlikte artmıştır.

Dördüncüsü, 1933 yılında uygulamaya konulan buhran dönemi Glass-Steagall Yasası, 1999'da kısmen yürürlükten kaldırılarak bankaların, menkul kıymet firmalarının ve sigorta şirketlerinin birbirlerinin pazarlarına girmesine ve birleşmesine izin verilmiştir. Bu uygulamayla çok büyük bankaların oluşumunun önü açılmıştır. Ayrıca 2004 yılında Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu (Securities and Exchange Commission - SEC), net sermaye gereksinimini düşürmüştür. Net sermaye gereksinimi, bankaların iflasa karşı korunabilmek için gerekli sermaye veya varlıkların, borç veya yükümlülüklerle oranı ile ifade edilmiştir. Bu uygulama bankaları ipoteye dayalı menkul kıymetlere daha fazla para yatırmaya teşvik etmiştir. SEC'in bu kararı bir yandan bankaların çok büyük kârlar elde etmesini sağlamış, öte yandan bankaların portföylerini önemli bir riske maruz bırakmıştır.

Beşincisi, 1980'lerin ortalarından 2007 yılına kadar geçen süreçte John Brian Taylor ve başka bazı iktisatçılar tarafından "Büyük Moderasyon (The Great Moderation)" olarak adlandırılan uzun süreçte, krizin hemen öncesinde, küresel düzeyde ekonomik istikrar ve büyüme dönemi yaşanmıştır (Federal Reserve, 2013b). Bu süreçte birçok ABD'li banka yöneticisi, hükümet yetkilisi ve ekonomistler, aşırı ekonomik dalgaların geçmişte kaldığını konusunda hemfikir olmuşlardır. Bu yaklaşımla birlikte neredeyse hemen hepsi açıkça gelen krizi görmezden gelmişler veya dikkate almamışlardır. Hatta bankalar, menkul kıymetleştirme uygulamaları ile büyük boyutlarda borç vermeye ve borç almaya devam etmişlerdir.

Özetlemek gerekirse, ABD'de 2007 yılının ortalarında patlayan gayrimenkul balonunun neden olduğu küresel krizin meydana gelmesinde etkili olan unsurlar; finansal piyasaların liberal hale gelmesi, ABD'de hane halkı borçlanmasının çok artması, mortgage kredilerinde (konut kredileri) çok ciddi artışların olması, mortgage kredisi alacaklarının yaygın şekilde menkul kıymetleştirilmesi, mortgage

kredisinden kaynaklı alacaklara dayalı menkul kıymetlere kredi derecelendirme kuruluşlarının yanlış kredi notları vermeleri ve FED'in genişletici para politikası uygulaması gibi nedenlerdir (Bastı, 2009, s. 89; Ergün ve Gökdemir, 2010, ss. 2108-2110).

ABD'nin ipotekli emlak sektöründe 2007 Ağustos ayında ortaya çıkan ve ilk önceleri sadece konut piyasası ile çerçevelenmiş gözükken kriz kısa sürede likidite krizine evrilmiştir. Kriz, finansal sektörde başlamış sonrasında reel sektörü de etkisi altına alarak ülkeleri durgunluğa sokmuş ve düşük istihdam problemine yol açmıştır. Tüm ülkeler krize karşı süratli bir tepki gösteremediklerinden krizin etkileri global bir probleme dönüşmüştür. Krizin dünya ekonomisinin neredeyse %20'sini oluşturan ABD'de başlaması globalizm ile domino etkisi yaratarak, krizin dünyaya yayılmasına neden olmuştur. 2006 yılında Dünya ekonomisinde büyüme %5,1 iken, 2007'de %4,9'a düşmüştür. Kriz sebebiyle dünya ekonomisinde görülen durgunluğun sebep olduğu en önemli olumsuzluklar; ticaret hacmindeki daralmalar, işsizlikteki artış ve yatırımlardaki global düşüştür (Egeli vd., 2010, s. 128).

Global ekonomik krizin ABD'de başlayarak ve gelişim sürecini oluşturan aşamalar; durgunluk, faiz oranlarının yüksek olmaması, bankacılık sisteminin çökmesi, konut piyasasında meydana gelen balonun patlaması, istihdamın hızla düşmesi, üretim hacminin önemli ölçüde azalması, ekonomik sistemde istikrarın artırılması için oluşturulan program ve bunun finansmanı için kamu borcunda görülen ciddi artış (Öztürk ve Sözdemir, 2010, s. 2166).

2008 yılında ABD'deki kriz belirgin olarak meydana gelmiştir. Ancak bu krizin başlama nedenleri; ABD'de kamu destekli olan girişimlerin ihraç ettikleri menkul kıymetlerin devlet güvencesi altına alınması, ABD'nin 2000'lerin başlarında uyguladığı gevşek para politikası ve yapılandırılmış kredi ürünleridir (Teply vd., 2010, s. 123).

Kredi türev ürünlerinin ve menkul kıymetleştirilmiş araçlarda meydana gelen finansal yeniliklerin artması, küreselleşmenin de etkisiyle krizlerin bulaşma etkisini artırmıştır. Bununla birlikte ABD'de mortgage kredilerine dayalı menkul kıymetlere yapılan yatırımlar ve türev ürünlerin dünya genelinde artması neticesinde de kriz küresel boyut kazanmış ve derinleşmiştir (Yolsal, 2010, s. 75). Ayrıca finans sektörünün gelişmiş olduğu bir ülkede meydana gelmesi, önceki krizlere oranla daha hızlı yayılması ve de finansal regülasyonun varlığına rağmen büyük ölçekli bir kriz olması 2008 krizinin en önemli özelliklerindendir (Er, 2010, s. 218).

2008 krizinin ülke ekonomileri üzerinde farklı düzeylerde de olsa temel negatif etkileri; işsizlik ve yoksulluk oranlarının hızla artması, dış ticaret dengesi, ekonomik daralma, ödemeler dengesini bozması, yabancı rezervleri negatif etkilemesi, bütçe açıklarının yükselmesi, doğrudan yabancı yatırımların hızla

azalması, döviz kurlarındaki değişken ve büyük dalgalanmalar, dünya ticaretindeki önemli daralma, devletlerin vergi gelirlerinin azalması, finans kurumlarına güvenin azalması, ihracattaki ciddi düzeydeki azalma, turizm gelirlerindeki sert düşüş, geri kalmış ülkelere yapılan yardımların azalması, gelişmekte olan ülkelerdeki sermaye çıkışlarının artmasıyla fon sorunlarının meydana gelmesi ve ticareti finanse etmede ciddi sorunlarının yaşanmasıdır (Ergün ve Gökdemir, 2010, ss. 2110-2111).

Krizin meydana geldiği ülke olan ABD dünyanın en büyük ekonomisi, en büyük ithalatçısı ve ikinci büyük ihracatçısıdır. Ayrıca ABD dünyanın en büyük finansal piyasalarına sahiptir. Bu nedenle ABD ekonomisindeki en ufak bir gerileme Avrupa, Çin ve Türkiye ekonomilerini olumsuz etkilemiştir (Durmuş, 2009, s. 112).

3.3.2. Covid-19 Küresel Salgın Süreci ve Ekonomik Etkileri

Dünyada daha önce benzerine rastlanmamış şekilde yıkıcı etkileri olan Covid-19 genel salgın sürecinde, küresel düzeyde tüm ülkelerin ekonomilerini ve sosyal yaşamlarını zor bir sürece sokmuştur.

Covid-19 (yeni koronavirüs) küresel salgını, dünyada ilk kez 2019 yılının Aralık ayında Çin’de ortaya çıkmıştır. Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization - WHO), 7 Ocak 2020 tarihinde Covid-19’un yeni bir virüs olduğunu açıklamıştır. Bu virüse bağlı olarak 10 Ocak 2020 tarihinde ilk ölüm olayı yaşanmıştır. Daha sonra WHO, 11 Şubat 2020 tarihinde bu virüsün Covid-19 olduğunu açıklamıştır (WHO, 2020; WHO, 2021a; Çınar ve Oğuz, 2020, s. 5; Narin, 2021, s. 52; Önder vd., 2024, s. 392).

Virüse bağlı olarak özellikle 2021 yılının Temmuz ayı itibariyle dört milyondan fazla insan hayatını kaybetmiştir. Covid-19 yüzünden günümüzde yaklaşık yedi milyon insan vefat etmiştir (WHO, 2021b). Milyonlarca insan işsiz kalmış ve gelirleri olmadığı için açlık ve yoksulluk düzeyinin altında yaşamaya mahkûm olmuştur. 1929 dünya ekonomik krizinden sonra, gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülke ekonomilerini etkileyen Covid-19 genel salgını, küresel düzeyde ekonomilerin durgunluk sürecine girmesine neden olmuştur (Bal, 2021, s. 3).

Bu salgın döneminde kapanmalar yüzünden birçok işyeri kapanmış ve üretim, tüketim ve tedarik zinciri olumsuz etkilenmiştir. Türkiye’de sanayi üretimi aylık yaklaşık %30, yıllık ise %31 civarında daralmıştır. İmalat sektöründe %33, elektrik ve doğal gaz sektöründe %15 düzeyinde daralma yaşanmıştır. Salgından hemen hemen tüm sektörler etkilenmiştir. Ancak bazı sektörlerde etkilenme düzeyi daha yüksek olmuştur. Bu sektörlerden otomotiv, tekstil, turizm, eğlence, lojistik sektörleri başı çekmiştir. Kapanmalar nedeniyle birçok işyerinde üretime ara verilmiş ya da kapatılmış, böylece üretimde büyük düşüşler yaşanmıştır. Üretimin durması ya da en aza inmesi işsizliğin artmasına yol açmıştır. Ayrıca arz-talep zincirindeki aksamalar enflasyonist bir ortam oluşturmuştur (Solmaz, 2022, s. 392).

Özetlemek gerekirse, küresel salgın, Türkiye’de olduğu kadar pek çok ülkede ekonomik büyümenin düşmesine, üretimin daralmasına, işsizliğin artmasına, gelir dağılımının bozulmasına, yoksulluğun artmasına, bütçe açıkları ve kamu borçlarının genişlemesine, cari işlemler açığının büyümesine, resmi rezervlerin düşmesine, döviz kurlarının artmasına neden olmuştur (Demir ve Esen, 2021, s. 88).

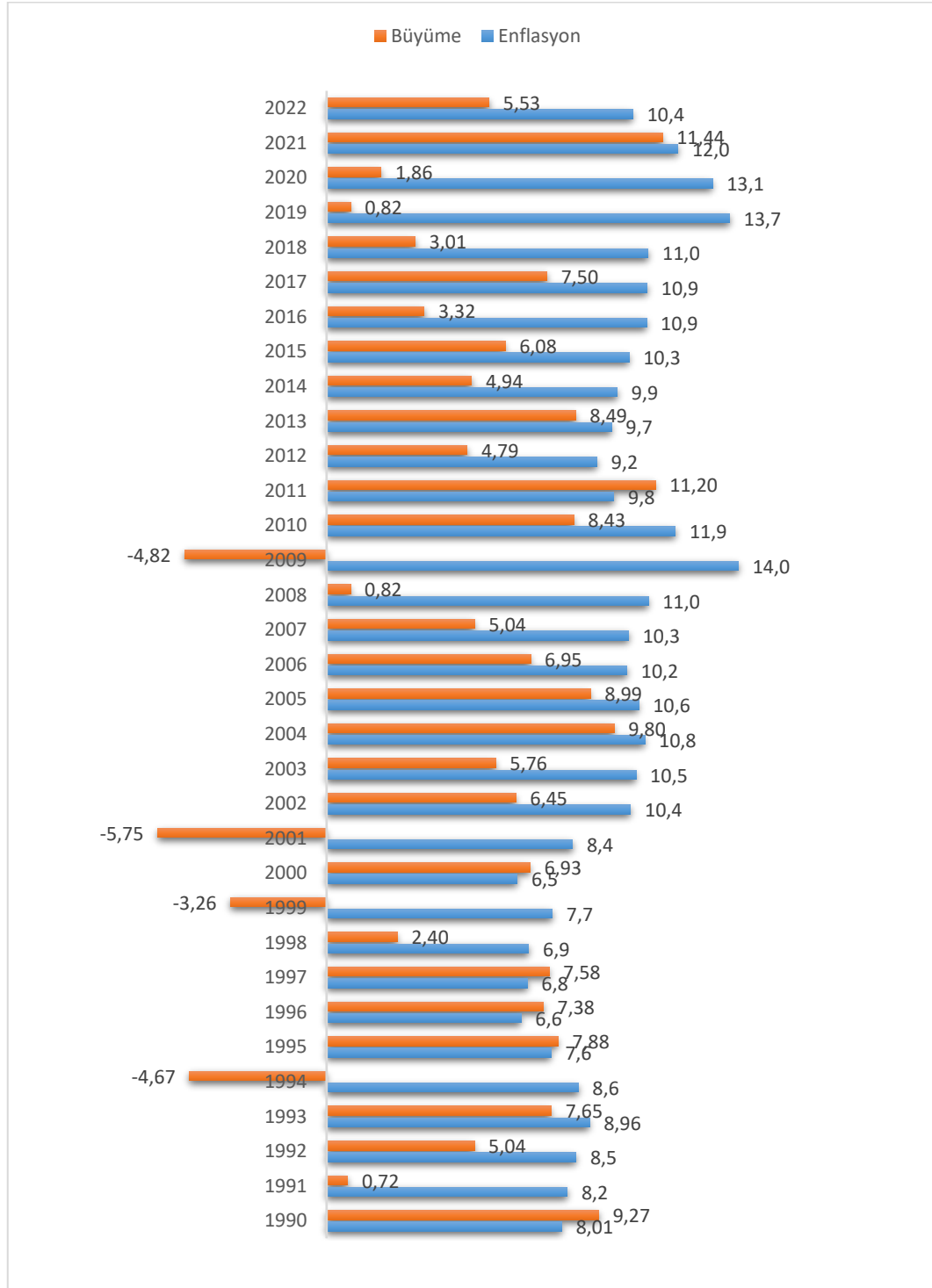
4. Ekonomik Krizlerin Etkilerinin Karşılaştırmalı Analizi

Çalışmanın bu bölümünde kriz dönemlerinin öncesi ve sonrasında bazı makro değişkenlerin nasıl etkilendiği incelenmiştir. Bu doğrultuda; büyüme hızı, enflasyon oranları, işsizlik oranları ve dış ticaret verileri; 1994 ve 2000-2001 ulusal krizler; 1997 Güneydoğu Asya, 1998 Rusya, 2011 Euro bölgesi borç krizi, 2022 Rusya-Ukrayna savaşına bağlı bölgesel krizler; 2008 küresel ekonomik krizi ve 2020 Covid-19 küresel salgına bağlı küresel krizler sürecinde karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Bu amaçla Türkiye ekonomisine ait 1990-2022 verileri kullanılmıştır. Veriler Dünya Bankası’ndan alınmıştır (World Bank, 2024).

1990-2022 yılları büyüme verileri incelendiğinde 1994 krizi ekonomik büyüme rakamları negatif değer almıştır. 1997 Güneydoğu Asya krizi 1998 Rusya krizi ve arkasından 1999 depreminden sonra da ekonomik büyüme negatif gerçekleşmiştir. 2000 Kasım-2001 Şubat krizi ve 2008 küresel krizde de ekonomik büyüme rakamları negatife dönmüştür. 2011 Euro bölgesi borç krizinde, 2020 Covid-19 küresel salgın sürecinde ekonomik büyümede önemli düşüş gerçekleşmiştir. Enflasyon verilerine bakıldığında ise ekonomik kriz dönemlerinde genel olarak yükselen bir seyir izlediği görülmektedir. Ekonomik büyümenin en fazla olduğu yıl 2021, en düşük olduğu yıl ise 2001 yılıdır. Enflasyonun en yüksek olduğu yıl 2011, en düşük olduğu yıl ise 2000 yılıdır (Grafik 1).

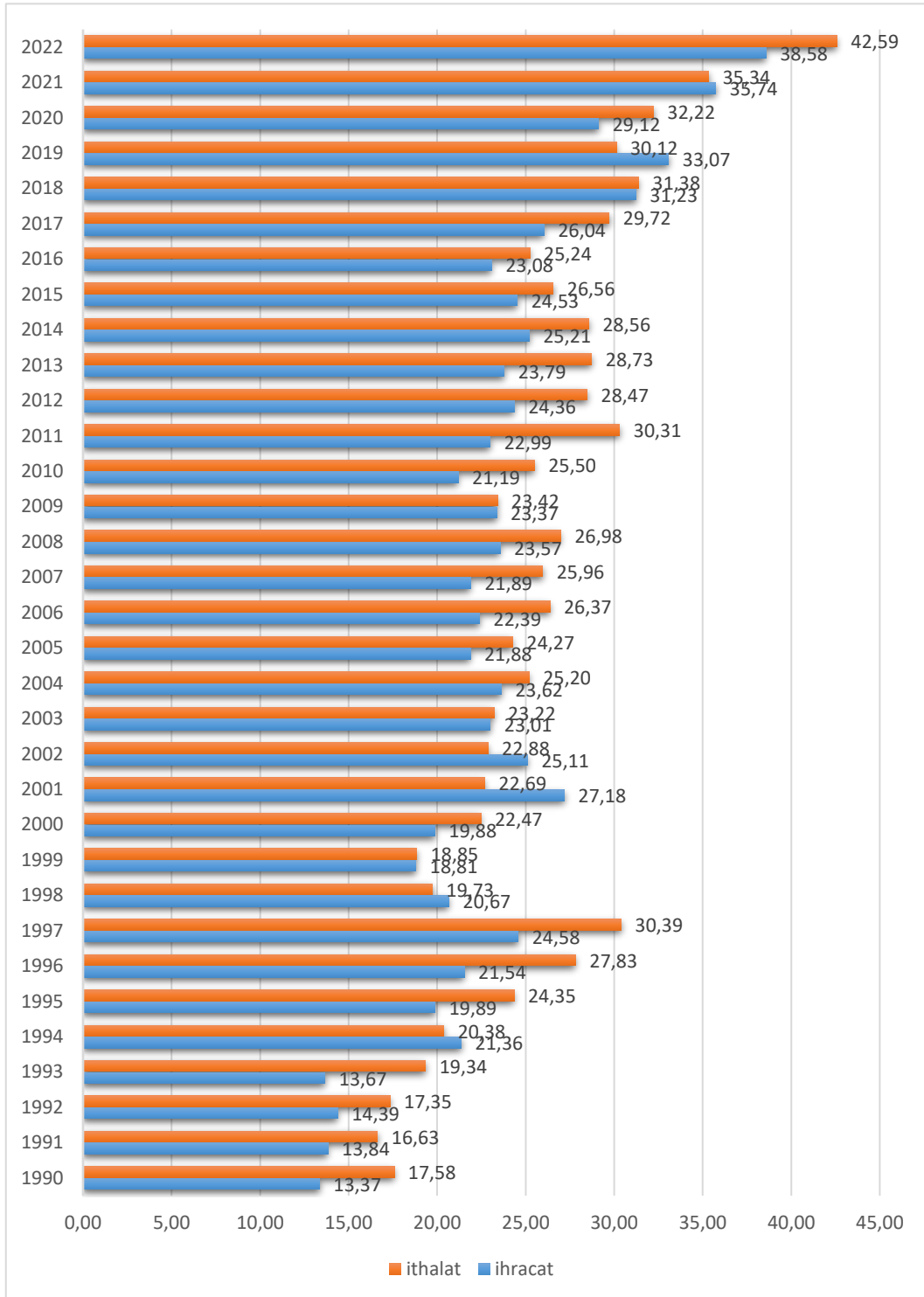
Küresel ekonomik kriz yılları olan 1997 ve 2008 yıllarından sonra ithalat düşmektedir. Ayrıca yine kriz yılları olan 1994, 1997, 2001 ve 2009 yıllarından sonra ihracat da düşmektedir (Grafik 2).

Ekonomik krizlerin yaşandığı 1994, 1999, 2001 ve 2009 yıllarında ekonomik büyüme azalmaktadır. Ayrıca ekonomik krizin etkisiyle kriz yıllarında işsizlik de artmaktadır (Grafik 3).

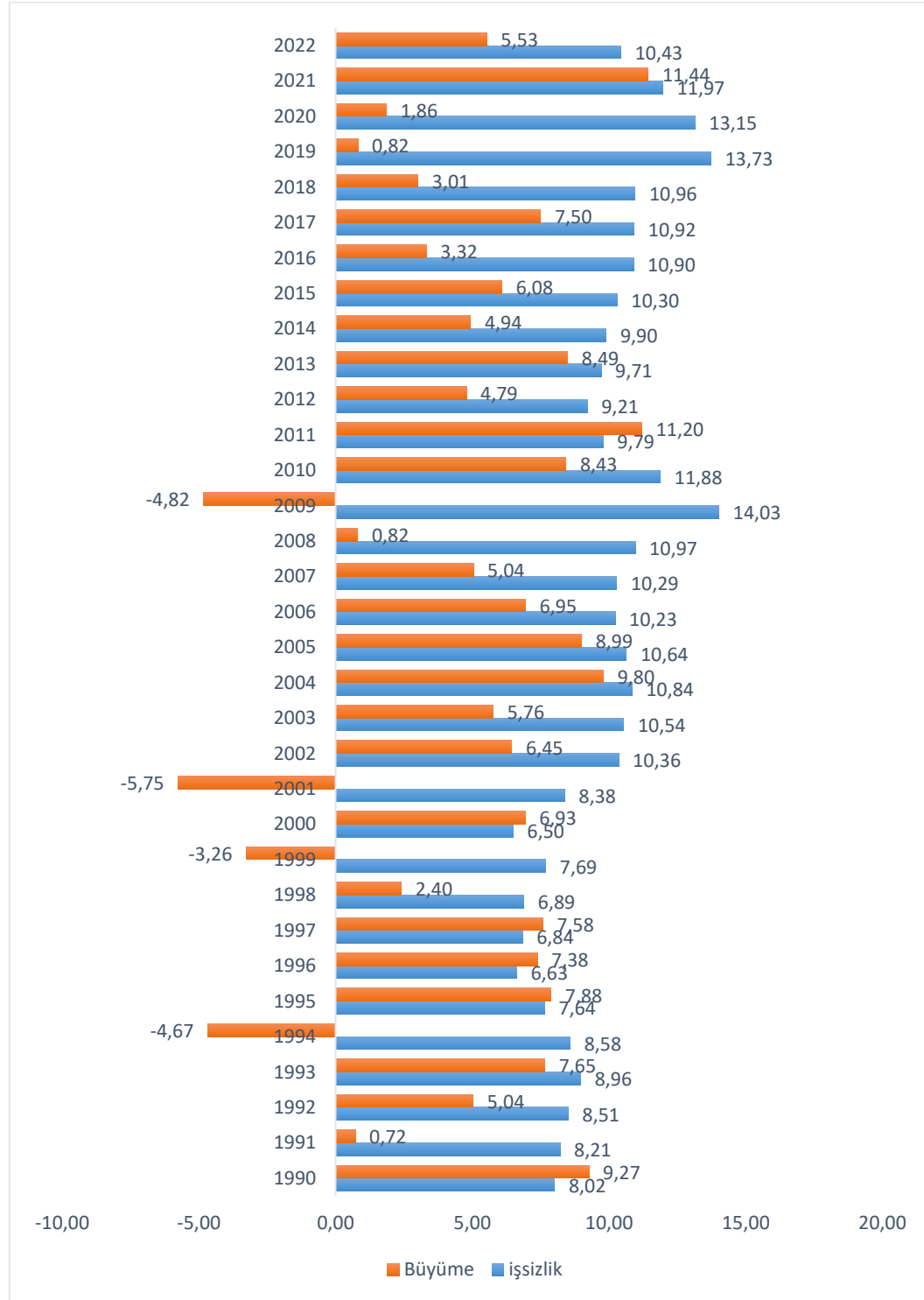
Grafik 1: Türkiye’de 1990-2022 Dönemi Ekonomik Büyüme ve Enflasyonun Seyri (%)

Kaynak: World Bank, 2024.

Grafik 2: Türkiye’de 1990-2022 İhracat ve İthalatın Seyri (%)

Kaynak: World Bank, 2024.

Grafik 3:Türkiye’de 1990-2022 Dönemi İşsizlik ve Ekonomik Büyümenin Seyri (%)

Kaynak: World Bank, 2024.

5. Sonuç

Genel olarak kriz, bunalım, buhran, çöküntü ya da durgunluktur. Ekonomik kriz ise bir ülke ekonomisini önemli ölçüde etkileyecek beklenmedik durumda meydana gelen ekonomik bunalım ya da durgunluktur. Ekonomik krizlerde üretimde düşüş yaşanır, iflaslar artar, işsizlik oranlarında çok büyük yükseliş yaşanır, finansal piyasalarda dalgalanma ve daralma ortaya çıkmaktadır. 1980 sonrası serbest piyasa ekonomisi kuralları çerçevesinde Türkiye ekonomisinde köklü bir strateji değişikliğine gidilmiştir. Özellikle 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ile ekonomi tamamen dışa açık duruma getirilmiştir. Küreselleşme sürecinin hız kazandığı 1990'lı yıllardan itibaren diğer ülkelerde yaşanan ekonomik krizler, Türkiye ekonomisini de büyük ölçüde etkilemiştir. 1990 yılından itibaren ulusal, bölgesel ve küresel düzeyde yaşanan birçok ekonomik kriz meydana gelmiştir. 1994 ve 2000-2001 yıllarında yaşanan ulusal krizler, 1997 yılında Güneydoğu Asya krizi, 1998 yılında Rusya krizi, 2011 yılında Euro bölgesi borç krizi, 2022 yılında başlayan Rusya-Ukrayna savaşına bağlı ekonomik kriz gibi yaşanan bölgesel krizler ile 2008 yılında ABD'de ortaya çıkan ve tüm dünya ekonomisini etkisi altına alan küresel kriz ve yine 2020 yılında baş gösteren Covid-19 küresel salgın süreci Türkiye ekonomisini ciddi boyutta etkilemiştir. Türkiye ekonomisi kaynaklı 1994, 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizler sermaye hareketlerinin serbestleştirildiği bir ortamda meydana gelmiştir. Krizlerden önce önemli düzeyde kısa vadeli sermaye girişi, kriz döneminde ise ciddi seviyede sermaye çıkışı yaşanmıştır. Bu krizler sonrasında Türk Lirası önemli düzeyde değer yitirmiştir. Krizler iç şoklardan da kaynaklansa, dış nedenlerden de kaynaklansa tüm kriz dönemlerinde ekonomik büyüme seviyesi azalmış, ekonomi önemli düzeyde küçülmüştür. Ayrıca istatistiklere göre kriz dönemlerinde enflasyonist bir eğilimde meydana gelmiştir. Dış ticaret göstergeleri incelendiğinde kriz dönemlerinin ihracat üzerindeki etkisi ekonomik krizin kaynağına göre farklılık göstermektedir. İhracat düzeyi ülke ekonomisinden kaynaklanan 1994 ve 2000-2001 krizlerinde yükselmiş, fakat dış şoklardan kaynaklanan kriz dönemlerinde düşmüştür. Ülke ekonomisinden kaynaklı yaşanan ulusal kriz dönemlerinde dünya ekonomisinde küçülme olmaması nedeniyle ihracatta düşüş olmamaktadır. Ancak dış şoklardan kaynaklanan bölgesel ve küresel krizlerde dünya ekonomisinde durgunluk meydana gelmesi dış talebi dolayısıyla da ihracatı düşürmektedir. Yapılan araştırma neticesinde politika yapıcılara şu önerilerde bulunmak mümkündür. Politika yapıcılar mal piyasasında arz-talep dengesinin bozulmasına izin vermemeli, işsizliğin artmasına müsaade etmemeli, toplumda gelir dağılımında adaleti sağlamalı, sosyal devlet anlayışını geliştirmeli, bütçe disiplinine önem vermeli, cari işlemler açığının büyümesine ve resmi rezervlerin düşmesine engel olmalıdırlar.

Kaynakça

- Akbulak, Y. (2023). Mart 2023'te New York Merkezli 'Signature Bank'ın Batışının Ardından Seçilmiş Bazı Medyada Yer Alan Haberler. Legal Blok, 20 Mart 2023, <https://legal.com.tr/blog/ekonomi/mart-2023te-new-york-merkezli-signature-bankin-batisinin-ardindan-secilmis-bazi-medyada-yer-alan-haberler/> (Erişim Tarihi: 05.08.2024).
- Akbulak, Y. (2024). 'Silikon Vadisi Bankası'nın Çöküşü: Sebepler ve İlerisi. Legal Blok, 7 Şubat 2024, <https://legal.com.tr/blog/ekonomi/silikon-vadisi-bankasinin-cokusu-sebepler-ve-ilerisi/> (Erişim Tarihi: 05.08.2024).
- Aktan, C. C. ve Şen, H. (2002). Ekonomik kriz nedenler ve çözüm önerileri. *Yeni Türkiye Dergisi*, 2002/1, Ekonomik Kriz Özel Sayısı, https://www.researchgate.net/publication/283120020_Ekonomik_Kriz_Nedenler_ve_Cozum_Onerileri (Erişim Tarihi: 20.06.2024).
- Aydın, M. ve Erdoğan, M. M. (2007). Mali krizlerde vergi politikası: 1989 sonrası Türkiye değerlendirmesi. *Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3-6, 79-100.
- Bağış, B. (2022). *Rusya-Ukrayna Savaşının küresel Ekonomiye ve Türkiye'ye Etkileri*. Seta yayınları 199.
- Bal, H. Ç. (2021). Covid-19 Genel Salgın Sürecinin Küresel Düzeyde Ekonomik Büyümeye Etkileri. *Covid-19 Genel Salgın Sürecinin Sosyo-Ekonomik Etkileri* içinde (Ed. Hasan Çebi Bal), 1-22, Nobel Yayınları, Ankara.
- Bastı, E. (2009). 2008 Global financial crisis and the Turkish financial system. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(2), 89-103.
- CBS (2013). Eurozone unemployment at record high in May. CBS News. 1 July 2013.
- Claessens, S. ve Kose, M.A. (2013). Financial crises: Explanations, types, and implications. *IMF Working Paper*. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2013/wp1328.pdf> (Erişim Tarihi: 19.07.2024).
- Copelovitch, M., Frieden, J. ve Walter, S. (2016). The political economy of the Euro crisis. *Comparative Political Studies*, 49(7), 811–840. [doi:10.1177/0010414016633227](https://doi.org/10.1177/0010414016633227)
- Coyle, C. (2022). Russia's 1998 currency crisis: What lessons for today? *Economics Observatory*, 16 May 2022,

- <https://www.economicsobservatory.com/russias-1998-currency-crisis-what-lessons-for-today> (Erişim Tarihi: 22.05.2024).
- Çakaş, C. Ö. (2019). Euro krizinin nedenleri ve sonuçları üzerine bir inceleme. *Alanya Akademik Bakış*, 3(1), 73-84.
- Çakman, K. (2009). Minerva'nın baykuşu: 2008 krizinin oluşumunun perde arkasının öyküsü ve gerçek ve sahte kâhinler. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 46(532), 29-47.
- Çınar, F. ve Oğuz, M. (2020). Türkiye'nin Covid-19 pandemisine yönelik stratejilerinin swot analizi ile değerlendirilmesi. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 1-11.
- Demir, O. ve Esen, A. (2021). Covid-19'un yıkıcı ekonomik etkileri ve Türkiye ekonomisinde dönüşüm ihtiyacı. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(1), 88-105.
- Duignan, B. (2024). Financial Crisis of 2007-08. <https://www.britannica.com/money/financial-crisis-of-2007-2008/Key-events-of-the-crisis> (Erişim Tarihi: 19.07.2024).
- Durmuş, M. (2009). *Kapitalizmin Krizi 2008 Krizinin Eleştirel Bir Çözümlemesi*. Tan Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
- Egeli, H. V., Kahyaoğlu, H. ve Egeli, P. (2010). Finansal krizin gelişmekte olan ülke ekonomilerine etki mekanizmaları. Ahmet Yesevi Üniversitesi Manas Üniversitesi, Uluslararası Global Mali Kriz Konferansı Bildiriler Kitabı, 1-5 Nisan 2010, Bişkek-Kırgızistan, 123-140.
- Er, S. (2010). Finansal krizleri önleme aracı olarak finansal sektörün regülasyonu. Turgut Özal Ekonomi ve Siyaset Kongresi-I, Küresel Krizler ve Ekonomik Yönetişim, 15-16 Nisan 2010, Malatya, 204-230.
- Ergün, S. ve Gökdemir, L. (2010). Küresel krizin Türkiye'nin dış ticaretine etkisi. Turgut Özal Ekonomi ve Siyaset Kongresi-I, Küresel Krizler ve Ekonomik Yönetişim, 15-16 Nisan 2010, Malatya, 2107-2123.
- Ertuna, Ö. (2004). TL'nin değer kazanması ve Türkiye ekonomisine etkileri. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 23, 6-16.
- Eser, L. Y. ve Ela, M. (2015). Avrupa borç krizi: Nasıl, neden ve nereye?. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(1), 209- 232.
- FDIC (2023). FDIC Creates a Deposit Insurance National Bank of Santa Clara to Protect Insured Depositors of Silicon Valley Bank, Santa Clara, California.

- Federal Deposit Insurance Corporation, March 10, 2023, <https://web.archive.org/web/20230310164633/https://www.fdic.gov/news/press-releases/2023/pr23016.html> (Erişim Tarihi: 05.08.2024).
- Feaster, S. W., Nelson, D. S. ve Kuntz, T. (2011). [It's All Connected: A Spectators Guide to the Euro Crisis](#). [The New York Times](#). New York.
- Federal Reserve (2013a). Asian Financial Crisis. Federal Reserve History, <https://www.federalreservehistory.org/essays/asian-financial-crisis> (Erişim Tarihi: 22.05.2024).
- Federal Reserve (2013b). Federal Reserve History: The Great Moderation. Federal Reserve, November 22, 2013. <https://www.federalreservehistory.org/essays/great-moderation> (Erişim Tarihi: 22.06.2024).
- Frieden, J. ve Walter, S. (2017). Understanding the political economy of the eurozone crisis. *Annual Review of Political Science*. 20(1), 371–390. [doi:10.1146/annurev-polisci-051215-023101](https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-051215-023101)
- Georgieva, K. (2022). IMF Staff Statement on the Economic Impact of War in Ukraine. International Monetary Fund, IMF, 5 Mart 2022, <https://www.imf.org/en/News/Articles/2022/03/05/pr2261-imf-staff-statement-on-the-economic-impact-of-war-in-ukraine>, (Erişim Tarihi: 05.08.2024).
- Işık, S., Duman, K. ve Korkmaz, A. (2004). Türkiye ekonomisinde finansal krizler: Bir faktör analizi uygulaması. *D.E.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, 19(1), 45-69.
- Kaminsky, G. L. ve Reinhart, C. M. (1998). Financial crises in Asia and Latin America: Then and now. *The American Economic Review*, 88(2), 444-448.
- Kenton, W. (2024). Financial crisis: Definition, causes, and examples. <https://www.investopedia.com/terms/f/financial-crisis.asp> (Erişim Tarihi: 19.07.2024).
- Kibritçiöğlu, A. (2001). Türkiye’de ekonomik krizler ve hükümetler, 1969- 2001. *Yeni Türkiye Dergisi*, Ekonomik Kriz Özel Sayısı 7(41), 174-182.
- Krugman, P. (2001). *Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü*. (Çeviren: Neşenur Domaniç), Birinci Basım, Literatür Yayınları, İstanbul.
- Mishkin, F. S. (2001). Financial policies and the prevention of financial crises in emerging market countries. *NBER Working Paper Series*, Working Paper 8087.

- Narin, M. (2021). Covid-19 genel salgın sürecinin tarım sektörü üzerine etkileri. *Covid-19 Genel Salgın Sürecinin Sosyo-Ekonomik Etkileri* içinde (Ed. Hasan Çebi Bal), 51-67, Nobel Yayınları, Ankara.
- OECD (2024). OECD Economic Outlook, Volume 2024 Issue 1. Organisation for Economic Co-operation and Development. https://www.oecd-ilibrary.org/sites/69a0c310-en/1/3/1/index.html?itemId=/content/publication/69a0c310-en&_csp_=3184060ecf59639d0f609174b10264b5&itemIGO=oecd&itemContentType=book#chapter-d1e121-2bce04dd3a (Erişim Tarihi: 05.08.2024).
- Önder, H. G., Şahin, G. ve Özdarıcı Ok, A. (2024). The impact of covid-19 on real estate demand based on green spaces: Case study of Türkiye (Ankara). *International Journal of Architecture and Plannig*, 12(1), 391-416. DOI: 10.15320/ICONARP.2024.289
- Özatay, F. (2010). *Finansal Krizler ve Türkiye*. Doğan Kitap, 2. Baskı, İstanbul.
- Özsoylu, F. F., Ünlükaplan, İ. ve Akdoğan Gedik, M. (2010). Küresel kriz ve Türkiye. Karahan Kitabevi, 1. Baskı, Adana.
- Öztürk, S. ve Sözdemir, A. (2010). Küresel krizin ekonomik etkileri: Küreselleşmenin krizi. Turgut Özal Ekonomi ve Siyaset Kongresi-I, Küresel Krizler ve Ekonomik Yönetişim, 15-16 Nisan 2010, Malatya, 2155-2168.
- Solmaz, M. (2022). 2002’den Covid-19 pandemisine, Rus-Ukrayna savaşına Türkiye ekonomisinde enflasyon. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi (Journal of Social Sciences and Humanities)*, 6(2), 385-402.
- Şanlıoğlu, Ö. (2016). Avrupa Birliği’nin yapısal bir krizi olarak Euro krizinin nedenleri ve etkileri üzerine bir değerlendirme. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 99-114.
- Şimşek, H. A. (2008). Küreselleşme sürecinde finansal krizler ve maliye politikaları: Teorik bir değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 13(1), 183-208.
- Tarı, R. ve Koç, S. (2010). Cari açık, borçlanma ve büyüme bağlamında 1990 yılından sonra Türkiye’de yaşanan ekonomik krizlerin analizi. Turgut Özal Ekonomi ve Siyaset Kongresi-I, Küresel Krizler ve Ekonomik Yönetişim, 15-16 Nisan 2010, Malatya, 253-279.
- TDK (2011). *İktisat Terimleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- Teply, P., Cernohorska, L. ve Cernohorsky, J. (2010). Key economic policy lessons from the 2008 financial crisis. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 123-134.
- Tiryaki, S. T. (2002). *Cari İşlemler Hesabına Çeşitli Yaklaşımlar, Sürdürülebilirlik ve Türkiye Örneği*. Araştırma Genel Müdürlüğü Çalışma Tebliği, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, No: 8.
- TRT (2023). Rusya-Ukrayna Savaşı küresel ekonomiyi nasıl etkiledi? TRT, 14.03.2023, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/rusya-ukrayna-savasi-kuresel-ekonomiyi-nasil-etkiledi-752972.html> (Erişim Tarihi: 05.08.2024).
- Ulusoy, İ. (2010). Dünya ekonomik krizi ve Türkiye: Antakya ayakkabı imalat sektöründe bir inceleme. Turgut Özal Ekonomi ve Siyaset Kongresi- I, Küresel Krizler ve Ekonomik Yönetişim, 15-16 Nisan 2010, Malatya, 1787-1805.
- WHO (2020). Naming the coronavirus disease (Covid-19) and the virus that causes it. World Health Organization. [https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/technical-guidance/naming-the-coronavirus-disease-\(covid-2019\)-and-the-virus-that-causes-it](https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/technical-guidance/naming-the-coronavirus-disease-(covid-2019)-and-the-virus-that-causes-it) (Erişim Tarihi: 22.06.2024).
- WHO (2021a). Listings of WHO's response to Covid-19. World Health Organization, 29 January 2021. <https://www.who.int/news/item/29-06-2020-covidtimeline> (Erişim Tarihi: 22.06.2024).
- WHO (2021b). Number of COVID-19 deaths reported to WHO (cumulative total). <https://data.who.int/dashboards/covid19/deaths?n=c> (Erişim Tarihi: 22.07.2024).
- World Bank (2024). The World Bank in Turkey. <https://www.worldbank.org/en/country/turkey> (Erişim Tarihi: 22.07.2024).
- Yılmaz, E. B. (2022). 1994 Krizi ve 5 Nisan Kararları. 05.04.2022, <https://www.binhanelifyilmaz.com/1994-krizi-ve-5-nisan-kararlari/> (Erişim Tarihi: 02.07.2024).
- Yolsal, H. (2010). Küresel finansal krizin Türk bankacılık sektörünün verimliliği üzerine etkileri. *World of Accounting Science* (1302-258X), 12, 73-114.

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedirler. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

A Comparative Analysis of Economic Crisis After 1990: The Case of Türkiye

Extended Abstract

1. Introduction

In general, a crisis is a depression, a depression, a collapse or a recession. An economic crisis is an economic depression or recession that occurs in an unexpected situation that will significantly affect a country's economy. In economic crises, there is a decrease in production, an increase in bankruptcies, a very large increase in unemployment rates, and fluctuations and contractions in financial markets.

Since 1990, many crises have emerged at global, regional and national levels. The national crises experienced in 1994 and 2000-2001, the Southeast Asian crisis in 1997, the Russian crisis in 1998, the Eurozone debt crisis in 2011, regional crises such as the economic crisis due to the Russia-Ukraine war that started in 2022, the global crisis that emerged in the USA in 2008 and affected the entire world economy, and the Covid-19 global pandemic process that started in 2020 have greatly affected the Turkish economy.

An economic crisis is defined as a crisis that occurs unexpectedly and suddenly and significantly affects a country's economy. In economic crises, sudden decreases in production, bankruptcies, a huge increase in unemployment rates, falling wages, fluctuations and contractions in financial markets occur. The crises affecting the Turkish economy after 1990 were evaluated under three subheadings. First, national crises, then regional crises and finally the effects of global crises on the Turkish economy were examined. Regional crises have also shaken the country's economy to a great extent. Regional crises that occurred after 1990, when globalization gained momentum, affected many countries as well as Turkey, also with the effect of trade relations. After the 1997 Southeast Asia crisis, the 1998 Russian crisis, the 2011 Eurozone debt crisis and the Russia-Ukraine war that started in 2022, significant changes have occurred in macroeconomic indicators in Turkey.

2. Methodology

The aim of the study is to reveal the reasons for the formation of economic crises experienced at national, regional and global levels after 1990 and the similarities and differences of their effects on the Turkish economy in the light of literature review and statistical data. In this context, firstly the conceptual framework regarding economic crises in the literature is given and then the causes and development of the economic crises after 1990 are explained. Finally, a comparative analysis of the effects of economic crises on macroeconomic variables was made using statistical data.

The study examined how some macro variables were affected before and after the crisis periods. In this direction; growth rate, inflation rates, unemployment rates and foreign trade data; 1994 and 2000-2001 national crises; 1997 Southeast Asia, 1998 Russia, 2011 Eurozone debt crisis, 2022 regional crises due to the Russia-Ukraine war; 2008 global economic crisis and 2020 Covid-19 global pandemic global crises were analyzed comparatively.

3. Findings

When the growth data for the years 1990-2022 are examined, the economic growth figures for the 1994 crisis were negative. Economic growth was also negative after the 1997 Southeast Asian crisis, the 1998 Russian crisis and the 1999 earthquake. Economic growth figures also turned negative in the November 2000-February 2001 crisis and the 2008 global crisis. There was a significant decrease

in economic growth in the 2011 Eurozone debt crisis and the 2020 Covid-19 global pandemic. When inflation data are examined, it is seen that it generally follows an increasing trend during economic crisis periods. Imports have been declining since the global economic crisis years of 1997 and 2008. Exports have also been decreasing since the crisis years of 1994, 1997, 2001 and 2009. Economic growth decreased in the years of economic crisis in 1994, 1999, 2001 and 2009. In addition, unemployment increased in the crisis years due to the impact of the economic crisis.

The crises originating from the Turkish economy in 1994 and 2000-2001 occurred in an environment where capital movements were liberalized. Before the crises, there was a large amount of short-term capital inflow, and during the crisis period, there was a large amount of capital outflow. After these crises, the Turkish Lira lost significant value. Whether the crises were caused by the country's economy or external shocks, the growth rate decreased significantly in all crisis periods and the economy contracted. In these crises that occurred in the Turkish economy, high growth rates were followed by significant periods of decline. It is also understood from the statistics that there was an inflationary tendency during crisis periods.

When foreign trade indicators are examined, the effect of crisis periods on exports differs between crises originating from the national economy and crises originating from external shocks. Exports increased in the 1994 and 2000-2001 crises originating from the national economy; however, they decreased in the crisis periods originating from external shocks. In the national crisis periods originating from the national economy, there is no decrease in exports because there is no shrinkage in the world economy. However, in regional and global crises originating from external shocks, stagnation in the world economy reduces foreign demand and therefore exports.

4. Conclusion

After 1980, a radical change in strategy was made in the Turkish economy within the framework of free market economy rules. Especially with the liberalization of capital movements in 1989, the economy was made completely open to the outside world. Since the 1990s, when the globalization process gained momentum, economic crises experienced in other countries have also greatly affected the Turkish economy. Since 1990, many economic crises have occurred at national, regional and global levels. The national crises experienced in 1994 and 2000-2001, the Southeast Asian crisis in 1997, the Russian crisis in 1998, the Eurozone debt crisis in 2011, regional crises such as the economic crisis due to the Russia-Ukraine war that started in 2022, the global crisis that emerged in the USA in 2008 and affected the entire world economy, and the Covid-19 global pandemic process that started in 2020 had a serious impact on the Turkish economy.

Based on the findings, the following recommendations are proposed. Policy makers should not allow the supply-demand balance in the goods market to be disrupted, should not allow unemployment to increase, should ensure justice in income distribution in society, should strengthen social welfare policies, should give importance to budget discipline, and should prevent the current account deficit from growing and official reserves from falling.